

# Flora en fauna op de Utrechtse Heuvelrug rond 1920

Wim Knol

## INLEIDING

Onlangs werd in het archief van het landgoed Den Treek-Henschoten een deel van een manuscript aangetroffen over de flora en fauna van een gedeelte van de Utrechtse Heuvelrug uit het begin van deze eeuw. Het manuscript bestaat uit soortenlijsten van uiteenlopende groepen planten en dieren voorzien van opmerkingen over hun voorkomen. De inventarisatielijsten kan worden afgeleid dat de gegevens betrekking hebben op het gebied ten zuiden van Amersfoort en ten noorden van Maarn. In grote lijnen beslaat dit gebied het huidige landgoed Den Treek-Henschoten en de aangrenzende Leusderheide. De gegevens zijn rond 1920 verzameld.

Helaas ontbreekt iedere aanduiding omtrent de samensteller(s) van dit manuscript. Ook ontbreekt er een precieze beschrijving van het gebied waarop de inventarisatie betrekking heeft en de wijze waarop de gegevens zijn verzameld. Ondanks deze beperkingen is het interessant delen van dit manuscript te publiceren. Gegevens over natuur en landschap uit het begin van deze eeuw zijn immers beperkt voorhanden.

## SAMENSTELLING EN INHOUD MANUSCRIPT

Het manuscript bestaat uit een aantal foliovenen waarop in systematische volgorde plant- en diersoorten zijn aangegeven. Het manuscript heeft het karakter van een inventarisatielijst en is voorzien van opmerkingen over het voorkomen (figuur 1). Van de volgende groepen zijn lijsten aanwezig: o.a. hogere planten, paddestoelen, (korst)mossen, zoogdieren, vogels, amfibieën, reptielen, vissen en insecten. Niet iedere groep komt even uitgebreid aan bod. De lijst met vogels en hogere planten lijkt het meest compleet. In dit artikel zijn lagere plant- en diersoorten buiten beschouwing gelaten.

In de vogellijst is aangegeven dat de inventarisatie in 1920 is uitgevoerd met enkele aanvullingen in 1921. Hoewel er voor de jaren 1921-1926 ook ruimte is gereserveerd in de vogellijst, zijn deze kolommen niet voorzien van waarnemingen. Kennelijk is het wel de bedoeling geweest om jaarlijks de avifauna van het gebied te inventariseren. Uit de andere lijsten kon niet worden opgemaakt wanneer de gegevens zijn verzameld. Schrijfstijl en opmaak van de verschillende lijsten maken het waarschijnlijk dat de inventarisaties uit dezelfde periode stammen.

Van een groot aantal soorten is het voorkomen aangegeven met de termen algemeen, zelden en dergelijke. Soms is de vermelding van een soort voorzien van enkele opmerkingen over standplaats of vindplaats. Met name uit deze laatste opmerkingen kan worden afgeleid dat het onderzochte gebied grotendeels het huidige landgoed Den Treek-Henschoten en de Leusderheide betreft. In figuur 2 is de veronderstelde begrenzing van het gebied aangegeven, gebaseerd op vindplaatsen en gebiedsnamen die in het manuscript worden genoemd.

In de lijst met plantesoorten worden twee deelgebieden onderscheiden (I en II). De ligging daarvan correspondeert vermoedelijk met lager en hoger gelegen gebieden. Deelgebied I heeft vermoedelijk betrekking op de vochtige en voedselrijke gebieden langs de oostkant. Deelgebied II heeft vermoedelijk betrekking op vochtige en natte heideterreinen en schraallanden. Dit laatste kan worden afgeleid uit de ecologische indicatie van de soorten.

Uit het manuscript wordt niet duidelijk hoe de inventarisatie is uitgevoerd. Het is onduidelijk of het gaat het om enkele bezoeken, om systematisch onderzoek of om informatie van derden. Daarnaast is het vooral de vraag wie deze inventarisaties hebben uitgevoerd. In enkele

810658

uit: Eemvallei 1 (1991) no. 2

Ericaceae

<i>Tacainium</i>	<i>Calluna vulgaris</i> aly.	Heide
<i>Viburnum</i> wing	<i>Erica Tetralix</i> aly. long. d. d.	Opz. teide
" <i>Myrtillus</i> aly.	<i>Andromeda polifolia</i> sine II wing	Leem. del. d. d.
" <i>Vaccinium</i> sine II	<i>Photodendron</i>	
<i>Elethra atrifolia</i> a. a. g. p. l.	<i>Monochaeta</i> a. a. g. p. l.	Hotel. Opz. d. d.

Primulaceae

<i>Syrinchia</i>	<i>Anagallis amara</i> ?	Geuchelheid
<i>vulgaris</i> wing. sine II-I	<i>Primula</i>	
" <i>Nummularia</i> ret. l.	<i>Primula</i>	

Ulaeae

<i>Ligustrum vulgare</i> a. a. g. p. l.	<i>Spiraea</i> a. a. g. p. l.	oring
<i>Fraxinus excelsior</i> "		

Gentianaceae

<i>Menyanthes</i>	<i>Menyanthes</i>	
<i>Impatiens</i> ?	<i>Impatiens</i>	
<i>Gentiana</i>	<i>Gentiana</i>	
<i>Premnonanthus</i> sine II	<i>Premnonanthus</i>	
	<i>Impatiens</i> sine II	Hotel. Opz. d. d.
	<i>Impatiens</i>	
	<i>Impatiens</i>	

Figuur 1. Deel van de plantenlijst uit het originele manuscript.

korte beschrijvingen bij de lijst met waarnemingen van insecten wordt een enkele keer over 'ons' en 'wij' gesproken. Meer concrete aanwijzingen zijn niet te vinden.

## BETEKENIS VAN DE SOORTENLIJST

Uit het begin van deze eeuw zijn weinig gegevens bekend over de flora en fauna van het gebied. In de periode 1900 tot 1950 zijn in Nederland een groot aantal hokken van ca. 2x2,5 km geïnventariseerd op het voorkomen van hogere planten. Ook op het landgoed Den Treek-Henschoten zijn dergelijke IVON inventarisaties uitgevoerd. Deze inventarisaties hebben betrekking op uiteenlopende jaren, hebben een wisselende nauwkeurigheid en zijn vrijwel nooit gebiedsdekkend.

Het faunistisch onderzoek kent grotere hiaten. Systematisch verzamelde gegevens over de (avi)fauna zijn er pas uit latere tijd (o.a. Alley 1971). Wel zijn er incidentele inventarisaties bekend van kleinere gebieden of enkele diergroepen (voornamelijk vogels).

Publikatie van het manuscript levert ondanks onbekendheid van de samensteller(s) en een methodische beschrijving, aanvullende informatie op over het gebied en de verspreiding van soorten in breder verband. In veel gevallen bevestigen de waarnemingen uit het manuscript inventarisatiegegevens die uit andere bronnen bekend zijn. Zover dit betrekking heeft op meer zeldzame of moeilijk te determineren soorten geeft dit ook aanwijzingen over de betrouwbaarheid van de waarnemingen uit het manuscript. Ook kan het duiden op een zekere gedetailleerdheid van de inventarisatie.

## HET LANDSCHAP ROND 1920

Rond de eeuwwisseling heeft het landschap in het gebied grote veranderingen ondergaan. In het begin van de 19de eeuw bestonden grote delen van het gebied uit heide en stuifzanden en behoorden toe aan de Leusdermarke. Deze marke bestond uit 27 boerderijen die het recht hadden om op de Leusderberg plaggen te steken, heide te maaien en vee te weiden (Perks 1984).

Aan het einde van de 19de eeuw raakte het oude landbouwbedrijf met plaggen en potstalsysteem in onbruik. De opdeling van de marke Leusden werd de heide versneld bebost. Hierdoor kreeg het landschap een meer besloten karakter.

Rond 1900 was het zuidelijk deel van het gebied (het toenmalige landgoed Henschoten) nagenoeg bebost. Op het meer noordelijk gelegen landgoed Den Treek was nog een aanzienlijk deel van de heide onbebost. Rond 1920 was deze situatie sterk gewijzigd en waren ook grote delen van het landgoed Den Treek bebost. Het toenmalige bos bestond vooral uit naaldhout. Oud loofbos of monumentale bomen, ondermeer belangrijk voor hollenbroeders, was beperkt aanwezig. Wel kwamen er op de flanken van de heuvelrug verscheidene percelen met eikehakhout voor. In de lager gelegen delen van het gebied kwamen vennen, natte heide en vochtige graslanden voor. In figuur 2 is de mate van bossing in 1909 af te lezen.

Het huidige landschap wordt gevormd door uitgestrekte bossen van voornamelijk naaldhout, doorsneden door lanen. In het bosgebied komen kleine heideterreinen en zandverstuivingen voor. Op de Leusderheide zijn nog grotere aaneengesloten heidevelden aanwezig met struikhei en andere soorten van droge heide. Door intensief militair gebruik van dit gebied is over forse oppervlakte een landschap ontstaan van sterk geërodeerde zandvlakten.

## DE PLANTENLIJST

De lijst is zo authentiek mogelijk weergegeven (tabel 1). Dat wil zeggen dat naast losse opmerkingen over voorkomen en verspreiding ook de oude wetenschappelijke namen zijn vermeld. Tussen haakjes wordt, waar deze naam is veranderd, de gangbare wetenschappelijke naam genoemd (Van der Meijden, 1990). Soorten die zijn aangeplant zoals tuinplanten, div. struiken en exoten zijn niet uit het manuscript overgenomen tenzij het soorten betreft die momenteel nog in het wild worden aangetroffen.

Een enkele keer komt in de lijst alleen een geslachtsnaam voor of wordt er niets over het voorkomen gezegd. Uit het manuscript wordt niet duidelijk waarom deze informatie ontbreekt. Wanneer er geen nadere aanduiding van de vindplaats of het voorkomen wordt gegeven is er



Figuur 2. Beboste gebieden (grijs) in 1909 en vermoedelijke begrenzing gebied.

vanuit gegaan dat de soort wel is aangetroffen. Een argument hiervoor is dat ook (destijds) algemeen voorkomende soorten zonder nadere opmerkingen in de lijst staan (bijv. gestreepte witbol en pijpestrootje).

Is alleen de geslachtsnaam vermeld dat kan dit duiden op een onzekere determinatie.

Ook worden soms soorten vermeld die zijn voorzien van een vraagteken. Dit kan betekenen dat er onduidelijkheid bestaat over het voorkomen in het gebied, maar ook dat de determinatie niet zeker is.

Bij vergelijking van de gegevens met andere bronnen (IVON streeplijsten) blijkt dat de meeste soorten die zijn voorzien van een vraagteken destijds wel in het gebied voorkwamen. Voorbeelden zijn moerasviooltje en heidkartelblad. Andere soorten met een vraagteken zoals Scheuzeria en Calla zijn daarentegen niet uit deze omgeving bekend.

De lijst is waarschijnlijk onvolledig. Uit de IVON-inventarisaties uit dezelfde periode (Buitenkamp, 1981) blijkt dat een aantal soorten van vrij lastig te determineren plantengroepen (biezen en zeggen) ten onrechte in de lijst ontbreken. Desondanks komen er meer dan 300 soorten in de lijst voor.

#### VERGELIJKING MET ANDERE GEGEVENS

Het is niet mogelijk om aan de hand van de soortenlijst duidelijke uitspraken te doen over de voor- of achteruitgang van de aangetroffen plantensoorten. Daarvoor is te weinig duidelijk van de werkwijze en omstandigheden waaronder deze lijst tot stand is gekomen. De lijst kan wel,

in samenhang met andere bronnen (Mennema, 1985; van der Meijden, 1989) een aanvulling geven op het beeld van de regionale flora uit die tijd.

Er kunnen, met inachtnaam van de bovengenoemde beperkingen, drie categorieën worden onderscheiden:

A- Soorten die destijds wel werden aangetroffen maar nu (vrijwel) verdwenen zijn. Voorbeelden daarvan zijn: rozenkransje, kleine waterweegbree, lange zonnedauw, korenbloem, gele ganzenbloem, slofhak, pijpbloem, grondster, stofzaad en vetblad.

B- Soorten die in de lijst worden genoemd, ook nu nog voorkomen en karakteristiek zijn voor voedselarme en stabiele milieu-omstandigheden. Voorbeelden zijn: beenbreek, gevlekte orchis, lavendelheide, ronde en kleine zonnedauw, veenbes en witte snavelbies.

C- Soorten die in de lijst ontbreken en momenteel wel in het gebied voorkomen zoals: sterzegge, blauwe zegge, bruine snavelbies, bosbies, veenbies, rankende helmbloem en duizendknoopfonteinkruid. Hieronder bevinden zich een groot aantal soorten die in de IVON streeplijsten wel voorkomen (Mennema et al., 1986). Kennelijk zijn deze soorten destijds over het hoofd gezien.

Een aparte categorie wordt gevormd door soorten die in de lijst voorkomen en die voor dit gebied niet uit andere bronnen niet bekend zijn. Het betreft ondermeer: veenbloembies (Scheuzeria), herfststijlloos, bolderik, slangewortel, bospaardestaart, veenreukgras, stofzaad en duifkruid.

Tabel 1. Lijst met waargenomen plantensoorten.

Met een + zijn soorten aangegeven die momenteel regionaal of landelijk een beperkte verspreiding hebben en/of sterk worden bedreigd. De meest recente wetenschappelijke naam staat tussen haakjes bij soorten waar deze is veranderd.

Wetenschappelijke naam	Ned. naam	voorkomen	opmerkingen
<i>Achillea millefolium</i>	duizendblad	zelden	wegkanten
<i>Achillea ptarmica</i>	wilde bertram	weinig	slootkanten
<i>Acorus calamus</i>	kalmoes		I
<i>Aegopodium podagraria</i>	zevenblad	weinig	tuin, heggen
+ <i>Aethusa cynapium</i>	hondspeterselie	weinig	tuin, heggen
+ <i>Agrostemma githago</i>	bolderik	weinig	bouwland
<i>Agrostis alba</i> ( <i>Agrostis stolonifera</i> )	fioringras		
<i>Agrostis vulgaris</i> ( <i>Agrostis capillaris</i> )	gewoon struisgras	algemeen	
<i>Aira caespitosa</i> ( <i>Deschampsia caespitosa</i> )	ruwe smele		

Aira flexuosa ( <i>Deschampsia flexuosa</i> )	bochtige smele		
Aira praecox	vroege haver		
Ajuga	zenegroen	?	
+Alectorolophus ( <i>Rhinantus</i> )	ratelaar	?	
+Alisma ranunculoides ( <i>Echinodorus ranunculoides</i> )	stijve moerasweegbree	weinig	I-II
Alnus glutinosa	zwarte els	algemeen	vochtige gronden
Alnus incana	grauwe els	weinig	vochtige gronden
+Alopecurus aquatis ( <i>Alopecurus aequalis</i> ) ?	duist		
Alopecurus pratensis	grote vossestaart		
Alisma plantago ( <i>Alisma plantago-aquatica</i> )	grote waterweegbree	vrij alg	I-II
+Alsine tenuifolia ( <i>Minuartia tenuifolia</i> )	tengere veldmuur	zeldzaam	
Anagallis arvensis	guichelheil	?	
+Andromeda polyfolia	lavendelhei	weinig	II
+Antennaria dioica	?		
+Anthoxanthum puelli ( <i>Anthoxanthum aristatum</i> )	rozenkransje	weinig	
Anthoxanthum odoratum	slofhakken	weinig	
Anthriscus sylvestris	reukgras	weinig	
Apera spica-venti	fluitekruid	weinig	heggen, vochtige gronden
Arenaria serpillifolia	windhalm	weinig	
+Aristolochia siphon ( <i>Aristolochia clematis</i> )	zandmuur	zeldzaam	open zandgrond
+Arnoseris minima	pijpbloem	aangeplant	
Arrhenaterum elatius	korensla	weinig	
Artemisia vulgaris	Frans raaigras		
Atriplex patulum ( <i>Atriplex patula</i> )	bijvoet	weinig	wegranden
Avena fatua	uitstaande melde	vrij algemeen	op bouwland
+Avena flavescens ( <i>Trisetum flavescens</i> )	Oot		
Barbarea vulgaris	goudhaver		
Bellis perennis	gewoon barbarakruid	zeldzaam	zandweiden
+Berula angustifolia ( <i>Berula erecta</i> )	madeliefje	weinig	beter gronden
Betula alba ( <i>Betula pendula</i> )	kleine watereppe	zeldzaam	I of II
Betula alba lacinata ( <i>Betula pendula</i> )	ruwe berk	algemeen	
Betula pubescens	ruwe berk		Henschoten, koepel
Bidens tripartita ( <i>Bidens tripartita</i> )	zachte berk	weinig	
+Briza media	veerdelig tandzaad	zelden	vochtige gronden
+Bromus secalinus	bevertjes		
Bromus sterilis	dreps		
+Butomus umbellatus	ijle dravik		
+Calla	zwanebloem		I
+Callitriche stagnalis	slangewortel	?	I
Calluna vulgaris	gevlugeld sterrekroos	weinig	I
+Caltha palustris	struikhei	algemeen	
Calystegium sepium	dotter		I - II
Campanula rotundifolia	haagwinde	zeldzaam	beter gronden
Capsella bursa-pastoris	grasklokje	zeldzaam	grasgronden
+Cardamine amara	herderstasje	weinig	
Cardamine hirsuta	bittere veldkers	weinig	II-I
Cardamine palustris	kleine veldkers	weinig	zandgrond
Carex arenaria	pinksterbloem		
Carpinus betula	zandzegge	weinig	droge open zandgr.
Castanea vesca ( <i>Castanea sativa</i> )	haagbeuk		Treek
+Centaurea cyanus	tamme kastanje	algemeen	
Centaurea nigra ( <i>Centaurea jacea</i> )	korenbloem		
Cerastium arvense	knoopkruid	wegkanten	
Ceratophyllum demersum	akkerhoornbloem	?	
Chelidonium majus	gedoornnd hoornblad	weinig	I
Chrysanthemum leucanthemum ( <i>Leucanthemum vulgare</i> )	stinkende gouwe	zeldzaam	tuinen, heggen
+Chrysanthemum segetum	margriet	weinig	
Chrysanthemum vulgare ( <i>Tanacetum vulgare</i> )	gele ganzebloem	weinig	
+Cichorium intybus	boerenwormkruid	weinig	
Cicuta	wilde cichorei	aangevoerd	
Colchicum	waterscheerling	?	
Comarum palustre ( <i>Potentilla palustris</i> )	herfststijlloos	?	
Coronaria flos cuculi ( <i>Lychnis flos-cuculi</i> )	wateraardbei	zeldzaam	I-II
Corydalis	echte koekoeksbloem	weinig?	II en III
Corylus avellana	helmbloem	?	
+Crepis biennis	hazelaar	weinig	
+Cuscuta epithymum	groot streepzaad		
Cynosurus cristatus	klein warkruid	zeldzaam	op heide
Dactylus glomerata	kamgras		
Daucus carota	kroopaar		
Digitalis purpurea	wilde peen	zeldzaam	
Diplotaxis	vingerhoedskruid	gekweekt	
+Drosera intermedia	zandkool	?	
+Drosera longifolia ( <i>Drosera anglica</i> )	kleine zonnedauw	weinig	II
+Drosera x obovata	lange zonnedauw	zeldzaam	
+Drosera rotundifolia	lange x ronde zonnedauw	?	
Elodea canadensis	rondbladige zonnedauw	weinig	II
	brede waterpest		I

+Empetrum nigrum	kraaihei	zeldzaam	
Epilobium angustifolium ( <i>Chamerion angustifolium</i> )	wilgeroosje	weinig	
Epipactis latifolia ( <i>Epipactis helleborine</i> )	brede wespenorchis	zeldzaam	
Equisetum arvense	heermoes	algemeen	bouwland
Equisetum palustre	lidrus	zeldzaam	vochtige gronden
+Equisetum sylvestris ( <i>Equisetum sylvaticum</i> )	bospaardestaart	zeer zeldzaam	Henschoten
Erica tetralix	dophei	lage heide	
Erigeron canadensis	Canadese fijnstraal	zelden	open grasgronden
Eriophorum polystachyum ( <i>Eriophorum angustifolium</i> )	veenpluis	weinig	II en I
Erophyla verna	vroegeeling		
Erodium cicutarium	gewone reigersbek	zeldzaam	bouwland
+Euonymus europaeus	kardnaalsmuts	?	
Eupatorium cannabinum	koninginnekruid		I-II
Euphorbia helioscopia	kroontjeskruid	zeldzaam	
+Euphrasia nemorosa ( <i>Euphrasia stricta</i> )	stijve oegentroost	zeldzaam	grasgronden
Festuca elatior ( <i>Festuca pratensis</i> )	beemdlangbloem		
Festuca ovina	schapegras		
Festuca rubra	rood zwenkgras		
Ficaria verna ( <i>Ranunculus ficaria</i> )	speenkruid		vochtige betere gronden
Frangula alnus	vuilboom	algemeen	lagere gronden
Fumaria officinalis	gewone duivekervel	zelden	bouwland, open grond
Galeopsis tetrahit	gewone hennepnetel	weinig	bouwland
Galium hercynium ( <i>Galium saxatile</i> )	liggend walstro	zelden	heidegronden
Galium mollugo	glad walstro	zelden	wegkanten
Galium palustre	moeraswalstro	zelden	slootkanten
+Galium verum	geel walstro	zeldzaam	wegkanten
Genista anglica	stekelbrem	weinig	open zandgrond
Gentiana pneumonanthe	klokjesgentiaan		vochtige heide, II
Glechoma hederacea	hondsdrif	zelden	tuinen, heggen
Glyceria aquatica ( <i>Glyceria maxima</i> )	liesgras		
Glyceria fluitans	mannagras		
Gnaphalium uliginosum	moerasdroogbloem	weinig	vochtige gronden
Hedera helix	klimpop	gekweekt	
Heracleum sphondylium	bereklaauw	?	
Hieracium laevigatum	stijf havikskruid	zeldzaam	tussen hakhout
Hieracium pilosella	muizeoor	weinig	open grond
Hieracium umbellatum	schermhavikskruid	zelden	open grond
Hieracium vulgatum	dicht havikskruid	zelden	bosranden
+Hierochloa odorata	veenreukgras	zeer zeldzaam	lagere streken
Holcus lanatus	gestreepte witbol		
Holcus mollis	echte witbol		
Hordeum murinum	kruipertje		
+Hottonia palustris	waterviolier	zeldzaam	
Humulus lupulus	hop	weinig	
+Hydrocharis morsus-ranae	kikkerbeet		I
Hydrocotyle vulgaris	waternavel	plaats. alg.	II
+Hypericum humifusum	liggend hertshooi	zeldzaam	vochtige grond
Hypericum perforatum	Sint-janskruid	tamelijk alg.	
+Hypericum pulchrum	fraai hertshooi	weinig	betere zandgrond
Ilex aquifolium	hulst	aangeplant	
+Illecebrum verticillatum	grondster	weinig	droge open grond
Jasione montana	zandblauwtje	zelden	open zandgronden
Juncus effusus	pitrus	vrij alg.	lagere streken
Juncus sylvaticus ( <i>Juncus acutiflorus</i> )	veldrus	weinig	lage bosstukken
+Juniperus communis	jeneverbes	vrij algemeen	zandverstuiving en hoogste zones
Junus squarrosus	trekrus	weinig	lagere delen
Lamium album	witte dovenetel	weinig	
Lamium purpureum	paarse dovenetel	weinig	
Lapsana communis	akkerkool	?	
Lemna minor	klein kroos		I
Lemna polyrhiza ( <i>Spirodela polyrhiza</i> )	veelwortelig kroos		I
Lemna trisulca	puntkroos		I
Leontodon autumnalis	herfstleeuwetand	weinig	wegkanten
+Limnanthemum nymphaeoides ( <i>Nymphoides peltata</i> )	watergentiaan	?	
Lolium multiflorum	Italiaans raaigras		
Lolium perenne	Engels raaigras		
Lonicera periclymenum	kamperfoelie	zelden	
Lotus corniculatus	gewone rolklaver	weinig	
Luzula campestris	gewone veldbies	vrij algemeen	op droge weiden
+Lycopodium clavatum	grote wolfsklauw	zeldzaam	Henschoten
+Lycopodium complanatum chamaecyparisis ( <i>Lycopodium tristachium</i> )	kleine wolfsklauw	Leuserheide	
+Lycopodium inundatum	moeraswolfsklauw	zeldzaam	Henschoten
Lysimachia nummularia	penningkruid	zeldzaam	vochtige gronden
Lysimachia vulgaris	grote wederik	weinig	II-I
Lythrum salicaria	kattestaart	algemeen	I-II

Lythrum vulgare	?	aangeplant	
+Maianthemum bifolium	dalkruid	zeldzaam	Henschoten
Matricaria chamomilla (Matricaria recutita)	echte kamille	zelden	bouwland
Matricaria inodora (Matricaria maritima)	reukloze kamille	zelden	wegkanten
Melampyrum pratense	hengel	zelden	bossen
Mentha aquatica	watermunt	zelden	slootkanten
+Menyanthes trifoliata	waterdrieblad	zeldzaam	Henschoten, II
Molinia caerulea	pijpestrootje		
+Monotropa hypopitys	stofzaad		hotel en pyramide
+Myosotis arenaria (Myosotis stricta)	stijf vergeet-me-nietje	?	bouwland
Myosotis palustris	moerasvergeet-me-nietje	zelden	slootkanten
+Myosotis silvatica	bosvergeet-me-nietje	?	
+Myrica gale	gagel		
+Narthecium ossifragum	beenbreek	algemeen	Henschoten, II
Nasturtium	waterkers	?	
Nuphar luteum (Nuphar lutea)	gele plomp		I
Nymphaea alba	witte waterlelie		I
+Oenanthe fistulosa	pijptorkruid	zeldzaam	I of II
+Orchis maculata (Dactylorhiza maculata)	gevlekte orchis	zeldzaam	ten n. van Henschoten
+Ornithogalum umbellatum	vogelmelk	zeer zeldzaam	langs rogge-akkers
Oxalis stricta (Oxalis fontana)	stijve klaverzuring	zeldzaam	? op bouwland, heggen
Panicum crus-galli (Echinochoa crus-galli)	hanepoot	algemeen	?
Panicum lineare (Digitaria ischaemum)	glad vingergras	weinig	bouwland
Papaver rhoeas	grote klaproos	weinig	bouwland, wegen
Pastinaca sativa	pastinaak	?	
Pedicularis	kartelblad	?	
Peucedanum palustre	melkeppe	zeldzaam	I of II
Phleum pratense	timoteegras		
Phragmites communis	riet		I-II
+Pinguicula vulgaris	vetblad	?	II
Plantago lanceolata	smalle weegbree	zelden	
Plantago media	ruige weegbree	zelden	
Poa annua	straatgras		
Poa nemoralis	schaduwgras		
Poa pratensis	veldbeemdgras		
+Polygala vulgaris	gew. vlegeltjesbloem		grazige open zandgrond
Polygonatum officinale (Polygonatum multiflorum)	veelbl. salamonszegel	zeldzaam	Henschoten
Polygonum amphibium	veenwortel	?	
Polygonum aviculare	varkensgras	algemeen	betere gronden
Polygonum bistorta	adderwortel	?	
Polygonum convolvulus	zwaluwtong		
Polygonum mite	zachte duizendknoop		
Polygonum persicaria	perzikkruid		
Polygonum sachalinense	sachalinse duizendknoop		
Populus alba	witte abeel		
Populus canadensis	Canadapopulier		
Populus nigra	zwarte populier	?	
Populus pyramidalis (Populus nigra var. italica)	Italiaanse populier		
Populus tremula	ratelpopulier		
Potentilla anserina	zilver schoon	weinig	betere gronden
+Potentilla procumbens (Potentilla anglica)	kruipeganzerik	1 x gevonden	20 ex., Henschoten
Potentilla reptans	vijfvingerkruid	zeer zeldzaam	
Potentilla tormentilla (Potentilla erecta)	tormentil	vrij algemeen	zandgronden
Primula	sleutelbloem		
Prunella	brunel	?	
+Pulicaria dysenterica	heelblaadjes	zeldzaam	langs sloten e.d.
Quercus pedunculata (Quercus robur)	zomereik	vrij algemeen	
Quercus pedunculata x sessiflora	zomereik (bastaard)	zeer algemeen	
Quercus rubra	Amerikaanse eik	algemeen	
+Quercus sessiliflora (Quercus petraea)	wintereik	zeldzaam	
Ranunculus acer (Ranunculus acris)	scherpe boterbloem		
+Ranunculus bulbosa	knolboterbloem		
Ranunculus flammula	egelboterbloem		
Ranunculus repens	kruipe boterbloem		
Raphanistrum lampaana (Raphanus raphanistrum)	knopherik		onkruid
+Rhynchospora alba	witte snavelbies	weinig	II
Rumex acetosa	veldzuring	weinig	
Rumex acetosella	schapezuring	vrij algemeen	
Sagittaria sagittifolia	pijlkruid		I
Salix alba	schietwilg		
Salix aurita	geoorde wilg	vrij algemeen	
Salix caprea	boswilg		
Salix cinerea	grauwe wilg		
Salix rep x aurita (amibigua)	bastaardwilg	weinig	
Salix repens	kruiwilg	weinig	
Salix viminalis	katwilg		
Sambucus nigra	gewone vlier	aangeplant	



+Saxifraga tridactylus	kandelaartje	?	
+Scabiosa columbaria	duifkruid	zeldzaam	zandgronden
+Scheuzeria	veenbloembies	?	I
Scleranthus annuus	eenjarige hardbloem	weinig	bouwland
Scrophularia nodosa	knopig helmkruid	zeldzaam	
Scutellaria	glidkruid	?	
Sedum acre	muurpeper		in tuinen
Sedum purpureum (Sedum telephium)	hemelsleutel		in tuinen
Senecio aquaticus	waterkruiskruid	weinig	vochtige gronden
Senecio silvaticus	boskruiskruid	?	
Senecio vulgaris	klein kruiskruid	weinig	bouwland
Setaria	naalbaar	?	
Sinapis arvensis	herik		
Sisymbrium	raket		
Sium	watereppe	?	
Solanum dulcamara	bitterzoet	zeldzaam	slootkanten
Solanum nigrum	zwarte nachtschade	zeldzaam	betere gronden
Sonchus arvensis	akkermelkdistel	weinig	tuinen
Spergula arvensis	gewone spurrie	gekweekt	
Spergularia rubra	rode schijnspurrie	weinig	heide
Stellaria media	vogelmuur	algemeen	
Stenophragma thalianum (Arabidopsis thaliana)	gewone zandraket	?	
+Stratiotes	krabbescheer	?	I
Symphytum officinale	smeewortel	zelden	betere gronden
Taraxum officinale	paardebloem		
Teesdalia nudicaulis	klein tasjeskruid	?	
+Teucrium scorodonia	valse salie	zelden	open bosranden
+Thalictrum flavum	poelruit		II of I
Thlaspi	boerenkers	?	
Thymus	tijm	?	Maarn
Torilis anthriscus (Torilis japonica)	heggedorrzaad	weinig	heggen, kreupelhout
Trifolium arvense	hazepootje	?	
Trifolium pratense	rode klaver	weinig	
Trifolium repens	witte klaver	weinig	
Triticum repens (Elymus repens)	kweek		
Tussilago farfara	klein hoefblad	?	
Typha angustifolia	kleine lisdodde	zeldzaam	Treek, I
Ulmaria palustris (Filipendula ulmaria)	moerasspirea	weinig	I-II
Urtica dioica	grote brandnetel	vrij alg.	betere gronden
Urtica urens	kleine brandnetel	vrij alg.	betere gronden
Vaccinium myrtillus	blauwe bosbes	algemeen	
+Vaccinium oxycoccus (Oxycoccus palustris)	kleine veenbes	algemeen	Henschoten, II
Vaccinium vitis idaea	vossebes	weinig	
+Valeriana dioica	kleine valeriaan	zeldzaam	
Valeriana officinalis	echte valeriaan	weinig	
+Valerianella olitoria (Valerianella locusta)	gewone veldsla	zeldzaam	
Veronica anagallis (Veronica anagallis-aquatica)	blauwe waterereprijs	?	
Veronica chamaedrys	gewone ereprijs	zelden	
Viburnum opulus	Gelderse roos	zeldzaam	
Viola canina	hondsviooltje		heggen
Viola odorata	maarts viooltje	?	heggen
Viola palustris	moerasviooltje	?	II
+Viola tricolor	driekleurig viooltje	?	
Weingartneria canescens (Corynephorus canescens)	buntgras	weinig	zeer droge open zandgronden

## DE VOGELLIJST

De lijst met vogels bestaat uit een soortenlijst die is voorzien van opmerkingen over het voorkomen (tabel 2). In enkele gevallen zijn er opmerkingen over de vindplaats vermeld. Bij enkele vogelsoorten is er in de kolom over het voorkomen een vraagteken geplaatst. Het is niet zeker of dit betrekking heeft op de aantallen of verspreiding of dat er onzekerheid bestaat over de juistheid van de waarneming. Vermoedelijk kan het om beide gaan. Sommige vogelsoorten

die in de lijst zijn voorzien van een vraagteken zijn vrij lastig te inventariseren. Andere soorten, eenvoudig herkenbare zoals wilde eend en fazant, zijn ook voorzien van een vraagteken. Dit kan er op duiden dat een vraagteken hier betrekking heeft op onbekendheid met de verspreiding.

Bij interpretatie van de gegevens moet met het bovenstaande rekening worden gehouden. De hier gepubliceerde lijst levert dan ook vooral kwalitatieve informatie op. De lijst zal zeker niet

kompleet zijn. Zelfs in de huidige tijd met een veelvoud aan vogelwaarnemers is het aanleggen van een complete soortenlijst van een gebied een moeizame opgave.

#### VERGELIJKING MET GEGEVENS UIT 1908

Om de gegevens enigszins te kunnen plaatsen zijn ze vergeleken met een andere soortenlijst uit het begin van deze eeuw 'Vogels van Amersfoort en omstreken' (Frederikse et al., 1908). In deze publikatie worden ook alleen maar soorten opgesomd zonder verder uit te weiden over werkwijze of gebiedsbegrenzing. Een enkele keer wordt verwezen naar Leusderheide en Treek waardoor er qua gebiedsbegrenzing overlap is. Wellicht heeft de lijst uit 1908 ook betrekking op andere biotopen zoals het stedelijk gebied van Amersfoort. De aanduiding over het voorkomen is niet goed vergelijkbaar met de lijst uit 1920. Er worden nl. andere termen gebruikt. Konklusies over vooruitgang of achteruitgang zijn op grond van beide lijsten niet te trekken. Andere gegevens over de samenstelling van de avifauna van de Utrechtse Heuvelrug aan het begin van deze eeuw zijn te vinden in 'De avifauna van Midden Nederland' (Alleyn et al., 1971). Hierin wordt veelvuldig verwezen naar diverse artikelen uit 'De Levende Natuur'.

#### OPMERKINGEN OVER DE VOGELLIJST

Het toenmalige landschap weerspiegelt zich duidelijk in de vogelbevolking. Soorten van heidegebieden (tapuit, nachtzwaluw, geelgors, paapje, wulp en korhoen) leken redelijk algemeen voor te komen. Het ontbreken van grotere oppervlakten ouder bos blijkt ondermeer uit het beperkte voorkomen of ontbreken van spechten, bosuil, boomklever, holenduif en buizerd.

Opvallende soorten die in 1920 worden genoemd zijn o.a. klapekster, grauwe klauwier, europese kanarie, ijsvogel en patrijs. Deze soorten komen momenteel zeer beperkt in het gebied voor. Een ander interessant aspect is het ontbreken van soorten in beide lijsten zoals havik, roodborsttapuit, kerkuil, duinpieper, turkse tortelduif en meerkoet. Soms zijn het soorten die zich pas later deze eeuw in Nederland hebben gevestigd (turkse tortelduif, bonte vliegenvanger). Anderzijds heeft het ontbreken van geschikte biotopen als broed- of voedselgebied een rol gespeeld. Het ontbreken van de roodborsttapuit is merkwaardig omdat deze in het begin van deze eeuw bepaald niet zeldzaam was in heidegebieden (Alleyn, 1971).

De lijsten zijn niet alleen interessant door verschillen, maar vooral waar ze elkaar bevestigen. In dit laatste geval levert het duidelijker aanwijzingen op over de regionale vogelbevolking aan het begin van deze eeuw.

Tabel 2. Lijst met waargenomen vogelsoorten in 1908 en in 1920.

Soort	Frederikse et al. 1908	manuscript
	1908	1920
kauw	veel	zelden
zwarte kraai	veel	zeer zelden
bonte kraai	veel	? winter
notenkraker	1x (treek)	1x geschoten
ekster	weinig	algemeen
vlaamse gaai	weinig (zomers)	algemeen
wielewaal	weinig	weinig
spreeuw	zeer veel	weinig
appelvink		enkele keer
groenling	weinig	vrij algemeen
vink	zeer veel	algemeen
goudvink		zelden
kruisbek		winter
putter		?
keep	soms veel (winter)	weinig
sijs	zomers enkel (winter veel)	weinig
kneu	veel (op heide)	weinig
europese kanarie		enkele
huismus	zeer veel	weinig
ringmus	nogal veel	zelden
geelgors	veel	algemeen
grauwe gors		?

veldleeuwerik	veel	weinig
kuifleeuwerik	veel	weinig
boomleeuwerik	weinig	weinig
witte kwikstaart	veel	algemeen
gele kwikstaart	weinig	winter
boompieper	veel	vrij alg.?
graspieper	nogal veel	?
boomkruiper	veel (zomers weinig)	vrij algemeen
boomklever	veel (zomers weinig)	zelden
koolmees	nogal veel	algemeen
pimpelmees	nogal veel	algemeen
kuifmees	weinig	matig
zwarte mees		matig
staartmees	weinig	zelden
goudhaantje	weinig (winter veel)	zelden
vuurgoudhaantje		zelden
grauwe klauwier	weinig	zelden
klapekster		enkel, bouwland
grasmus	nog al veel	verspreid
braamsluiper	weinig	enkel
zwartkop	weinig	zeer zelden
tuinfluiter	weinig	weinig
fluiter	weinig	verspreid
fitis	nog al veel	algemeen
tjiftjaf	nog al veel	vrij algemeen
spotvogel	nog al veel	matig
merel	zeer veel	algemeen
grote lijster		vrij algemeen
zanglijster	zeer veel	algemeen
koperwiek	' winters weinig	?
kramsvogel		?
nachtegaal	nog al veel	weinig
roodborst	zeer veel	algemeen
gekraagde roodstaart	veel	zelden
zwarte roodstaart	weinig	verspreid
tapuit	zeer veel op de hei	vrij algemeen
paapje	veel	weinig
grauwe vliegenvanger	veel	matig
zwartgrauwe vliegenvanger (bonte vliegenvanger)	veel	zeer zelden
winterkoning	veel	algemeen
heggemus	nogal veel	algemeen
boerenwaluw	zeer veel	weinig
huiswaluw	veel	weinig
oeverwaluw	enkele in voorjaar en zomer	weinig
groene specht	veel	algemeen
grote bonte specht	weinig	matig
middelste bonte specht	weinig	?
kleine bonte specht	1x voorjaar 1905	?
zwarte specht		1x waargenomen
koekoek	veel	zelden, in 1920 zeer vele
gierzwaluw	zeer veel	matig
nachtzwaluw	ca. 3 paar op de hei	algemeen
ijsvogel	weinig	verspreid
draaihals		?
steenuil	weinig	algemeen
ransuil	zeer weinig, 1x waargenomen	vrij algemeen
velduil	zeer weinig, 1x waargenomen	?
bosuil	zeer weinig, een paar keer waargen.	
sperwer	zeer weinig, een paar keer waargen.	zelden
buizerd		enkel
wespenbuizerd (wespendif)		?
torenvalk	weinig (verm. nest in Treekerbosch)	weinig
boomvalk		?
houtduif	veel	algemeen
holenduif		verspreid
tortelduif	nog al veel	weinig, pl. algemeen
fazant	vrij veel	?
patrijs	weinig, nu en dan troepje van 5 op de hei	matig
kwartel		?
korhoen	zeer veel, weiland in Leusderhei	enkel, Leusderheide
ooievaar	weinig	
blauwe reiger	weinig	algemeen
waterhoentje	veel	zelden
kievit	veel, 's zomers op de hei	algemeen
goudplevier		zelden, Leusderheide, 3ex.
bokje	's winters, soms groep van 10	?
houtsnip		matig

watersnip		enkel
kemphaan		?
tureluur		?
drieteenstrandloper	1x op weiland in hei 15 ex.	
grutto	vrij veel, vooral op natte hei	?
wulp	ca. 8 ex. op de hei	?
visdief	1x zomer 1907	
zwarte stern		?
kokmeeuw		?
zilvermeeuw	's winters in troepen boven de stad	
wilde gans	's winters boven ondergelopen graslanden	
wilde eend	vrij veel op Leusderhei	?
zomertaling		?
wintertaling		?
aantal soorten	84	107 (84 zonder ?)

## OVERIGE FAUNA

Van de overige fauna bevatten de lijsten een beperkt aantal soorten. Opmerkingen over voorkomen en verspreiding ontbreken.

Tabel 3. Lijst met waargenomen vissen

Esox lucius	snoek
Perca fluviatilis	baars
Cyprinus carpio	karper
Rutilus species	voorn
Lota vulgaris (Lota lota)	kwabaal
Anquilla vulgaris (Anguila anguila)	aal
Cottus gobio	rivierdonderpad
Cobitis barbatula (Noemacheilus barbatula)	bermpje
Abramus?	brasem

Opvallend in dit lijstje waarnemingen zijn de rivierdonderpad en de kwabaal. Een aantal soorten die nu vrij algemeen voorkomen ontbreken in de lijst, bijvoorbeeld stekelbaarsjes, zeelt, alver en blei.

## AMFIBIEËN EN REPTIELEN

De soorten die in de lijst zijn vermeld worden ook nu nog in het gebied waargenomen, uitgezonderd de kamsalamander, rugstreepad, adder en gladde slang. De adder en de gladde slang zijn thans op de Utrechtse heuvelrug uitgestorven maar kwamen hier aan het begin van deze eeuw op verschillende plaatsen voor (Bergmans, 1986). Van de rugstreepad en kamsalamander zijn recente waarnemingen bekend uit de nabije omgeving.

Tabel 4. Lijst met waargenomen amfibieën en reptielen

### Amfibieën

Rana temporaria	bruine kikker
Rana esculenta	groene kikker
Rana arvalis	heikikker
Bufo vulgaris (Bufo bufo)	gewone pad
Bufo calamita ?	rugstreepad
Holge cristata (Triturus cristatus)	kamsalamander
Holge vulgaris (Triturus vulgaris)	kleine watersalamander

### Reptielen

Lacerta agilis	zandhagedis
Lacerta vivipara	levendbarende hagedis
Anguis fragilis	hazelworm
Tropinodatus natrix (Matrix natrix)	ringslang
Vipera berus	adder
Coronella austriaca	gladde slang?

## ZOOGDIEREN

Vrijwel alle soorten die in deze lijst voorkomen worden nog steeds in het gebied of de directe nabijheid aangetroffen. Uitzonderingen daarop zijn wellicht de steenmarter en gewone grootoorvleermuis. Het vraagteken bij de steenmarter duidt mogelijk op een onzekere determinatie (evt. boommarter?).

Tabel 5. Lijst met waargenomen zoogdieren

Vesperugo pipistrellus ( <i>Pipistrellus pipistrellus</i> )		dwergvleermuis
Vesperugo noctula ( <i>Myctalus noctula</i> )		rosse vleermuis
Plecotus auritus		gewone grootoorvleermuis
Erinaceus europaeus		egel
Talpa europaea	mol	
Sorex pygmaeus ( <i>Sorex minutus</i> )	dwergspitsmuis	
Sorex vulgaris ( <i>Sorex araneus</i> )?	bosspitsmuis	
Crocidura aranea ( <i>Crocidura russula</i> )?		huisspitsmuis
Crossopus fodiens ( <i>Neomys fodiens</i> )		waterspitsmuis
Lepus europaeus ( <i>Lepus capensis</i> )	haas	
Lepus cuniculus ( <i>Oryctolagus cuniculus</i> )	konijn	
Mus decumanus	?	
Arvicola amphibius		waterrat
Arvicola terrestris ( <i>Arvicola arvalis</i> )		woelrat
Mus rattus ( <i>Rattus rattus</i> )		zwarte rat
Mus silvaticus ( <i>Sylvaemus silvaticus</i> )		bosmuis
Mus musculus		huismuis
Sciurus vulgaris		eekhoorn
Vulpes vulpes		vos
Mustela martes? ( <i>Martes foina</i> )	steenmarter? (geschoten zomer 1921 te Maarsbergen)	
Putorius putorius		bunzing
Putorius ermineus ( <i>Mustela erminea</i> )		hermelijn
Putorius nivalis ( <i>Mustela nivalis</i> )		wezel
Capreolus capreolus		ree

#### LITERATUUR

Alleyn, F. et al., 1971. Avifauna van Midden-Nederland. Van Gorcum, Assen.

Bergmans, W. & A. Zuiderwijk, 1986. Atlas van de Nederlandse amfibieën en reptielen en hun bedreiging. KNNV, Hoogwoud (Natuurhistorische Bibliotheek van de KNNV 39).

Brink, F.H. van den, 1972. Zoogdierengids. Elsevier, Amsterdam.

Buitenkamp, M., 1981. Vegetaties onder invloed van grondwater op de Utrechtse Heuvelrug. Landbouwhogeschool, Wageningen (Scriptie vakgroep VPO).

Frederikse, A.H. & G. de Vries, 1908. Vogelbevolking van Amersfoort en Omstreken. De Levende Natuur 12: 240.

Heukels, H., 1907. Schoofflora. 11e druk. Noordhoff, Groningen.

Meijden, R. van der, C.L. Plate & E.J. Weeda, 1989. Atlas van de Nederlandse flora. Deel 3: minder zeldzame en algemene soorten. Rijksherbarium, Leiden.

Meijden, R. van der, 1990. Flora van Nederland. Wolters-Noordhoff, Groningen.

Mennema, J., A.J. Quené-Boterenbrood & C.L. Plate, 1985. Atlas van de Nederlandse flora. Deel 2: zeldzame en vrij zeldzame planten. Bohn, Scheltema & Holkema, Utrecht.

Nijssen, H & S.J. de Groot, 1989. Vissen van Nederland. KNNV, Hoogwoud (Natuurhistorische Bibliotheek van de KNNV 43).

Perks, W.A.G., 1983. Den Treek, van marke tot landgoed. Amersfoort. Bekking, Amersfoort (Amersfortia reeks 3).

W. Knol  
Geertjesweg 10  
6706 EC Wageningen